



# Pregledni radovi

## Promišljanja o obnovi i revitalizaciji Dioklecijanove palače u Splitu

### *Reflections on the Restoration and Revitalization of Diocletian's Palace in Split*

**Pregledni članak**  
Antička arheologija

*Review*  
*Roman archaeology*

Dr. sc. MARIJA BUZOV

Institut za arheologiju  
Ul. grada Vukovara 68  
HR - 10000 Zagreb

UDK/UDC 904:711.4-168(497.5Split)“652”

Primljeno/Received: 01. 04. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 16. 06. 2003.

*Ove godine navršava se 210. godina od rođenja arheologa i konzervatora Vicka Andrića. U radu se govori o problemima zaštite i revitalizacije Dioklecijanove palače tijekom više stoljeća te o djelatnosti Vicka Andrića kao konzervatora, uz sažeti osvrt na današnje sukobe interesa.*

*Ključne riječi: Dioklecijanova palača, revitalizacija, zaštita spomenika, povijesno naslijeđe.*

*Key words: Diocletian's Palace, revitalization, protection of historic monuments, historical heritage.*

Govoriti danas o Dioklecijanovoj palači u Splitu može se činiti upitnim, no taj spomenik kasne antike stožerni je spomenik čitavoga Rimskog Carstva. Iako je car Dioklecijan na lošem glasu zbog strastvenoga građenja (*cupiditas aedificandi*), izgradio je svoju rezidenciju u zaljevu blizu Salone ne samo kao sigurno boravište sebi i sviti nego i kao spomenik tetrarhiji, državničkim i gospodarskim reformama kojima je kanio obnoviti veličinu tada već poljuljanoga Carstva (CAMBI, 2002., 80.). Dakako, to nije palača aktualnoga cara, već je to reminiscencija na prošla vremena kao i vlasnikove zasluge. Dioklecijanova palača prvi je i najblistaviji primjer ostvarenja ideje palače-kastruma na pragu kasne antike, kako ističe Suić (SUIĆ, 1976., 238.). Brojni su se stručnjaci bavili palačom te raspravljali je li i koliko palača reproducira ideju antičkoga grada, vojnog logora ili pak jedne raskošne vile.<sup>1</sup> Dioklecijanova palača posjeduje sve bitne elemente i jednoga i drugoga i trećeg. Po prostornoj i tlocrtnoj koncepciji te po unutrašnjoj dispoziciji i artikulaciji palača jasno odražava klasičnu ideju jedne *urbs quadrata* u najrigoroznijem smislu riječi, sa svojim pravokutnim temeljnim i posve pravilnim uličnim rasterom u strogom ortogonalnom sustavu, s posve logičkim i organski međuzavisnim odnosima između perimetra i unutrašnjeg areala (SUIĆ, 1976., sl. 160.). Palača se naslanja na tradicije rimske kastrametacije i po tome ima također

izrazite odlike kasnoantičkoga kastrona. Svojim, pak, arhitektonskim duhom kao i unutrašnjim sadržajem, kao rezidencija moćnoga božanskoga vladara (*dominus et deus Iovius*), a posebice svojim bogatim prospektom prema moru (SUIĆ, 1976., T. V.) te ladanjskog tipa i značaja izuzetno visoke kvalitete, kakvi su poznati u arheološkom inventaru kao i na sačuvanim likovnim predstavama. U palači se razlučuje unutrašnja hijerarhija urbanog prostora, kako je to bilo u gradu i u vojnom logoru, a čega u vili posve rezidencijalnog značaja, u načelu barem, nije moralo biti. Čitav kompleks dijeli dekuman na dvije veće cjeline kao i u vojnom logoru te u planski izgrađenom gradu, gdje on razlučuje gradsku dominantu (forum s kapitolijem) od ostale gradske površine, a u logoru zapovjedništvo (pretorij s pripadnim elementima, svetištem i sl.) od vojničkih nastambi. Linija karda se prekida dodirima s Peristilom, po čemu bi ovo rješenje bilo bliže praksi kastrametacije, po kojoj je *via praetoria* sezala do zapovjedništva, dok u gradovima kardo redovito teče duž čitava naselja od jednog lica perimetra do drugoga. No to je uvjetovano rasporedom unutrašnjeg sadržaja palače, a ne ugledanjem na kastrum (SUIĆ, 1976., 239.). Postavljanje trijemova uz ulične fasade (*viae porticatae*) pod utjecajem je helenističkih tradicija. Ta nova urbana inovacija zacijelo je prodrla i u starija urbana središta i nije bila ograničena samo na komplekse rezidencijalnoga i ladanjskog karaktera. Svojom kvalitetom i kompozicijom palača kao kompleks urbanoga karaktera mogla se bez većih teškoća transformirati u gradsko naselje kasne antike, a potom u grad srednjega vijeka.

<sup>1</sup> O tome vidjeti: NIEMANN, 1910.; HEBRARD, ZEILLER, 1911.; BULIĆ, KARAMAN, 1927.; j. I t. MARASOVIĆ, McNALLY, WILKES, 1972.; MCKAY, 1975.

Bez obzira na intervencije do kojih je došlo već u kasnoj antici, kad se palača počela naseljavati, kad je i ona, uz matičnu Salonu, mogla pružati siguran zaklon i stalno boravište mnogim Salonitancima u ovom dijelu agera, kad je veći priljev stanovništva već tada morao izazivati mnoge promjene i smanjenja javnih površina, upotrebu monumentalnih objekata u sekundarne svrhe, itd. osnovna ideja kompleksa s rastrom kome su kardo i dekuman predstavljali glavne koordinate (GABRIČEVIĆ, 1962., 113.), ostala je sačuvana te dala pečat čitavu naselju i sada kao i kasnije u srednjem vijeku. Na taj je način u krilu kasne antike niklo jezgro jedne nove urbane formacije koja će u postantičkom vremenu biti sposobna naslijediti tradicije grada matice - Salone.

Dioklecijanova palača je zacijelo najvažnija povijesno-graditeljska cjelina grada Splita i njezina vrijednost danas znatno prelazi lokalno značenje. Početak 19. st. u Splitu vezan je uz francusku vladavinu (1806.-1813. g.) pod upravom maršala Marmonta, uz čije su ime vezani i neki zahvati u razvoju grada. Za tretman Dioklecijanove palače važan je iz toga vremena tzv. Marmontov plan, kojim je predviđeno uklanjanje građevina kasnijih razdoblja radi isticanja antičkih ostataka. To je posve u skladu s tadašnjim klasicističkim stavom u zaštiti spomenika, po kojem jedinu vrijednost imaju klasične starine (MARASOVIĆ, 1994., 32.). Iako taj plan nije ostvaren, ipak se stav o purifikaciji kasnijih objekata odrazio nešto kasnije u nepotrebnom uklanjanju nekih važnih spomenika srednjovjekovnog razdoblja.

Za austrijske uprave u Splitu također dolazi do rušenja povijesnih građevina. No to je vrijeme dalo pečat očuvanja baštine. Naime, u to doba u Splitu se osniva prva služba zaštite spomenika, jedna od najstarijih u zemlji, kojoj je na čelu arhitekt Vicko Andrić, prvi splitski konzervator.<sup>2</sup> Vicko Andrić (Trogir, 23. 3. 1793. - Split, 15. 1. 1866.) gimnaziju je polazio u Splitu, a licej u Zadru. Rimski graditelj Basilio Mazzioli upućuje ga u Rim na Arhitektonsko-agrimetrijski fakultet. Andrić je studirao na Accademia di San Luca (1812.-1816.) koju je vodio kipar Antonio Canova. Osim studija arhitekture, posvetio se Andrić u vrijeme nauka u Rimu i arheologiji, a posebno proučavanju i očuvanju antičkih građevina koje su se tada u tome gradu iskopavale, konzervirale i proučavale. Posljednje godine studija upravljao je arheološkim istraživanjima na rimskom Forumu. Andrić spominje u djelomično autobiografskom "Izveštaju Centralnoj komisiji u Beču" da je u Rimu obavio i "nauke u vezi s konzervacijom antičkih rimskih spomenika". Navodi kako je bio i privatni đak dr. Carla Fea, "predsjednika rimskih starina i Kapitolinskog muzeja", svećenika "koga su smatrali veoma učenim u arheologiji". Proučivši njegovu knjigu "Crkvene i civilne građevine" te iz razgovora s njime tijekom studija, Andrić je crpio spoznaje koje je kasnije primijenio u proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače. Može se s pravom kazati da je Andrićev četverogodišnji boravak u Rimu bio presudan ne samo za njegovu stručnu izobrazbu, već i za klasicističko opredjeljenje, za njegovo doživotno oduševljenje antičkom arhitekturom, što je sve zatim primijenjeno u proučavanju i zaštiti

Dioklecijanove palače u Splitu. Iz Rima se Vicko Andrić vratio s diplomom graditelja i mjernika. Od brojnih radova i dužnosti valja istaknuti da je 1821. godine bio tehnički upravitelj iskopavanja u Solinu. Ravnatelju muzeja Frani Lanzi snimio je 1846. godine tlocrt iskopina. Godine 1853. Andriću je povjerena provjera trase staroga rimskog vodovoda. Za nepune dvije godine otkrio je i otkopao sve njegove ostatke. Radovi u osposobljavanju vodovoda trebali su početi 17. 3. 1854. g., no Andrićevi su protivnici onemogućili provedbu. Zbog narušena zdravlja, ali i sukoba s pretpostavljenima i javnošću, odlazi u mirovinu, no njegov se rad u čuvanju i istraživanju spomenika nastavlja dalje. Svoj interes usmjerio je na Dioklecijanovu palaču te je 1850.-1852. snimio njezine vidljive ostatke u 20 tabla, koje je crtao Dujam Marcocchia.<sup>3</sup> Taj je rad trebao biti podlogom za restauraciju i purifikaciju antičkoga kompleksa - posebice mauzoleja, od svih naknadnih pregradnja i građevnih interpolacija, pa čak i zvonika prvostolnice. Po zamisli maršala Marmonta, godine 1857. Andrić je učinio projekt prema kojemu su trebale biti srušene prigradene kućice pred južnim pročeljem i očišćen "podrum" palače. Do realizacije projekta nije došlo zbog interesa nekih građana, stručnih razmimoilaženja te nedostatka sredstava. Taj projekt je, osim čišćenja južnog pročelja palače, predviđao izgradnju glomaznog hotela, čime bi se stvorili materijalni uvjeti za uređenje i održavanje palače. Važno je istaknuti da je tijekom austrijske uprave nastao i prvi katastarski plan Splita (1831. g.). U to vrijeme otvaraju se ranije zazidana sjeverna vrata palače. U zadnjoj fazi austrijske vladavine u Splitu, koja završava 1918. g. osjeća se i retardirani utjecaj tzv. romantizma u zaštiti spomenika, kome su svojstvene radikalne obnove povijesnih građevina, radi postizanja stilske jedinstva, ali i počeci novog shvaćanja u zaštiti spomenika, koje obilježava težnja za očuvanjem cjelokupnog rasta jednog spomenika. Ta se shvaćanja razvijaju pod snažnim utjecajem bečke konzervatorske škole, koju prenose stručnjaci Centralne komisije za spomenike, a uz inozemne stručnjake javlja se i don Frane Bulić, koji je u teškim uvjetima znatno manjeg osjećaja za kulturne vrijednosti uspio svojom borbenošću sačuvati Dioklecijanovu palaču i spomenike kasnije povijesti. U to vrijeme poduzimaju se opsežne i temeljite studije koje vode dvije istraživačke ekipe. Prvu predvodi austrijski arhitekt G. Niemann te drugu, francusku koju vode arhitekt E. Hebrard i arheolog J. Zeiller. Oba rada odnosno monografije odlikuju se sustavnom obradom svih tada vidljivih dijelova palače, točnim snimcima te vrlo uvjerljivim idejnim rekonstrukcijama kojima su riješili znatni broj izvornog izgleda palače. Za Kraljevine SHS, Dioklecijanova palača naseljava se siromašnijim slojem stanovništva, koje ne može održavati stari dio grada, pa povijesne građevine sve više propadaju. Na čelu zaštite spomenika su arheolog F. Bulić i povjesničar umjetnosti Lj. Karaman koji su usredotočeni na očuvanje važnijih spomenika i ambijenta u Dioklecijanovoj palači. Tijekom

2 Upućujemo na monografiju D. Kečkemeta, Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1793-1866, Split 1993.

3 Dujam Marcocchia bio je profesor crtanja u osnovnoj školi. Andrić je 7. lipnja 1857. g. uputio dopis Centralnoj komisiji za očuvanje i unapređenje spomenika Monarhije s molbom da ga se imenuje kao njegova zamjenika na položaju konzervatora starina u vrijeme izbivanja "kao jedinog poznavaoa vrijednosti antičkih građevina i žarkog ljubitelja spomenika".

talijanske fašističke okupacije izrađuju se planovi purifikacije Dioklecijanove palače radi isticanja njezinih antičkih vrijednosti, ali na štetu spomenika i ambijenta kasnijih razdoblja. Okupacija je kratko trajala pa ti planovi nisu mogli biti ostvareni. U prvoj poslijeratnoj fazi započelo se s intenzivnim radovima na uređenju palače. Godine 1945. započelo je čišćenje sjevernog zida palače te obnova Istočnih vrata. Na Peristilu i Vestibulu izvedeni su 1947.-1953. radovi konsolidacije i obnove antičke arhitekture. Poduzeti su i radovi na južnoj strani i iskopavanju najveće prizemne dvorane i dijela istočnih prostorija. Druga faza uređenja Dioklecijanove palače započela je 1955. g. U četrdeset godina neprekidnog rada u Dioklecijanovoj palači primijenjeno je načelo tzv. aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa putem kompleksnih rješavanja brojnih nagomilanih problema povijesne jezgre (MARASOVIĆ, 1994., 36.). Akcija je bila usmjerena na asanaciju teškoga stambenog i komunalnoga stanja u palači, na regulaciju pješačkog prometa, infrastrukture te drugih oblika života na tom području. Radovi su se izvodili prema određenoj metodologiji, koja se temeljila na iscrpnoj analizi današnjeg stanja, uključujući prema potrebi i arheološka istraživanja. U okviru restauratorskih radova izvedenih u Dioklecijanovoj palači, to su najvažnija istraživanja s nalazima koji bitno mijenjaju ranije predodžbe o izvornom izgledu i razvoju tog područja. Valja istaknuti da je vrijedan doprinos izučavanju Dioklecijanove palače dala zajednička akcija iskopavanja jugoistočnog područja u kojoj je uz splitske institucije sudjelovalo i Sveučilište Minnesota iz Minneapolisa od godine 1968. do 1974.<sup>4</sup> Revitalizaciji Dioklecijanove palače najviše su pridonijele pojedinačne adaptacije starih i dotrajalih zgrada i objekata za nove namjene.

Stanje fonda povijesnog naslijeđa ukazuje na značajnu međuovisnost društvenih tijekova i graditeljskog stanja pojedinih objekata. Činjenice, kao što su napuštanje gradskih i ruralnih jezgri, izmjene u socijalnoj strukturi stanovništva, kretanja stanovništva i drugo, praćene su degradacijama fizičke naravi - zapušteni objekti unatoč korištenju, primitivne graditeljske intervencije. Odnos novih dijelova grada prema povijesnim jezgrama rješava se uglavnom tako da se novi dijelovi, posebice se to odnosi na veće gradove, u priličnoj mjeri naslanjaju na povijesna središta. Kod izgradnje novih objekata za turističke, poslovne i stambene potrebe nije se koristila i ne koristi se u dovoljnoj mjeri rekonstrukcija povijesnih objekata i ambijenata. Privatne i društvene investicije pretežno su nepotrebno orijentirane na nove objekte unutar povijesnih jezgri ili izvan njih. Na taj se način izaziva odlazak odnosno izlazak stanovništva iz povijesnih središta u nova naselja grada te se nepotrebno stvaraju novi objekti koji se, u pravilu, ne uklapaju u povijesni ambijent ili dovode do vizualne konkurencije. Vrednovanje povijesnih spomenika mora se izvršiti prvenstveno sa znanstvenog stanovišta te upozoriti na sve vrijednosti naslijeđa. Društvena, pak, valorizacija treba utvrditi stav i obveze društva prema povijesnim objek-

tima i područjima u okviru konkretnih mogućnosti i troškova. S druge strane, kod svake izgradnje u povijesnim naseljima, ali i blizu njih, u povijesnim ambijentima i blizu pojedinačnih spomenika, valja ispitati opravdanost novih objekata i mogućnosti korištenja postojećih umjesto izgradnje novih građevina. O pojedinačnim su se spomenicima kulture, i to onim najvrjednijim, skrbili prijašnji naraštaji. Stoga njihovim časnim nastojanjima trebamo zahvaliti očuvanje mnogih objekata. Kukuljević, Kandler, Bulić, pa i Szabo i Karaman borili su se prvenstveno protiv neupućenosti i nehaja sredine, ističući uvijek povijesne i povijesno-umjetničke vrijednosti objekata. Valja naglasiti da je jedino afirmacija tih vrijednosti mogla pružiti ugroženim objektima pravo na život, jer su se jedino u ime tih vrijednosti mogli poduzimati konzervatorski i restauratorski radovi u želji sprječavanja i usporavanja daljnje fizičkog propadanja te uklanjanja degradacije prouzrokovane dotrajalošću materijala, vlagom, rdjom, crvotočinom.

Konzervatori imaju iste, ali i mnoge druge, znatno složenije probleme. No čini se da bitna razlika koja postoji između tradicionalnih i naših shvaćanja uloge i mjesta službe zaštite kulturne baštine ne leži u raznolikosti metoda, pa čak ni u drugim, prije nepoznatim uzrocima degradacija, već u bitno novom shvaćanju naslijeđenih "vrijednosti".

Valja naglasiti da je u tkivima mnogih starih gradova ulazak novih velikih dimenzija stvorio teške situacije i obezvrijedio u krajnjoj konsekvenci i smisao pojedinačnog (PRELOG, 1991., 31.-50.). Ova konstatacija M. Preloga navodi na misao da će se to dogoditi i s Dioklecijanovom palačom na temelju polemike koja se vodi u dnevnom tisku. Gradovi nastaju, rastu, traju, stare, ali i umiru. No oni koji su preživjeli, svjedoče da ... "stari gradovi nužno doživljavaju svoju regeneraciju, neminovnu, ali i neophodnu ukoliko žele ostati u igri novoga života" kako ističe Z. Kolacio. Ali, oni nam svjedoče i o tome da su sve te nužne intervencije u prošlosti bile učinjene s mjerom i da nisu drastično zadirale u bitne karakteristike sredine. Iako znamo da su gotovo uvijek pronalazena ona rješenja koja su zadovoljavala novonastale društvene potrebe, ali bez obezvrjeđivanja prirodne i povijesne sredine, što se nadamo da će se dogoditi i s Dioklecijanovom palačom. Jer, izgradnja takvih novih objekata najveća je potencijalna opasnost za degradaciju povijesnih sredina urbanoga karaktera. Također, valja upozoriti i na problematičnu "korisnost" i "uporabivost" kulturnih dobara, ako te riječi rabimo samo u vulgarnom smislu. Vođeni suhom ekonomskom logikom, bit ćemo prisiljeni dopustiti da propada i da se uništava naša spomenička baština.

Polemika koja se vodi u dnevnom tisku o Dioklecijanovoj palači potvrđuje da sudbina i perspektiva kulturne baštine ne ovisi samo o zalaganju i stručnoj osposobljenosti kadra u službi zaštite, o više ili manje dobroj suradnji s drugim institucijama i službama, pa čak ni o visini iznosa koju društvo odvaja za zaštitu kulturne baštine, već prvenstveno ovisi o podizanju opće kulturne razine društva, što znači o toleranтном priznavanju i vrednovanju svih čimbenika koji su relevantni za pun razvitak naše domovine.

Revitalizacija povijesnih sredina kao i spomeničkih objekata javlja se kao problem njihova uključivanja u suvremeni život, povezivanja uz različite interese suvremenog čovjeka.

<sup>4</sup> Opsežniju literaturu o Dioklecijanovoj palači vidjeti u Sh. McNally, Introduction: State of Scholarship, Diocletian's Palace, American-Yugoslav Joint Excavations V, Minneapolis, 1989., 3.-43. Također vidjeti N. CAMBI, 2002.



Sl. 1. Portret Vicka Andrića

Fig. 1 Portrait of Vicko Andrić

Kada je riječ o revitalizaciji povijesnih sredina degradiranih tijekom vremena, problem je najčešće u intervencijama u pojedine objekte kojima se mijenja njihov prvobitni sadržaj. Najpoznatiji, i s obzirom na stručnost, najbolje izvedeni zahvati provedeni u Dioklecijanovoj palači, pripadaju takvoj vrsti revitalizacije. Riječ je o dva srednjovjekovna stambena objekta, pretvorena u kulturne institucije. No možemo postaviti pitanje, odnosno problem: može li se cijela povijesna sredina unutar Dioklecijanove palače revitalizirati na taj način, korjenitim mijenjanjem stvarnog životnog sadržaja objekata? Možemo sa sigurnošću utvrditi da bi sustavna promjena stambenih sadržaja u povijesnim jezgrama vodila u krajnjoj konsekvenci do novog oblika njihove devastacije. Revitalizacija povijesnih sredina nemoguća je ukoliko se ne obnove jednostavni stambeni i drugi sadržaji te ukoliko se uz taj proces ne vežu interesi stanovnika takvih zona i područja.

Unesco je u studenom 1979. godine, u skladu s međunarodnom konvencijom o svjetskoj kulturnoj i prirodnoj baštini upisao u popis svjetske baštine povijesnu jezgru Splita s Dioklecijanovom palačom. Međunarodni komitet za svjetsku kulturnu i prirodnu baštinu propisao je kriterije za upis kulturnih dobara u popis svjetske baštine. Svako kulturno dobro koje se uzima u obzir za taj popis mora udovoljiti barem jednom od ovih kriterija: da predstavlja jedinstveno umjetničko

ili estetsko ostvarenje i da bude remek-djelo stvaralačkog duha čovjeka; da znatno utječe na daljnji razvoj graditeljstva i umjetnosti; da bude jedinstvena ili izuzetno rijetka starina; da je karakteristična za određeni tip arhitekture koji znači najveći domet u kulturno-umjetničkom i znanstvenom području; da je vezano uz događaje ili ličnosti velikoga povijesnog značenja. Dakle, prema tim mjerilima kulturno dobro mora biti autentično i imati određeni stupanj očuvanosti, a također i jasnu prostornu definiranost područja, znanstvenu i tehničku dokumentaciju kao i prijeko potrebne uvjete za njegovu zaštitu.

Načela konzervatora Andrića bila su ista kao Andrića arhitekta i Andrića proučavatelja Dioklecijanove palače: cijeniti, poštovati, zaštititi i bolje predstaviti antičke ostatke, posebice Dioklecijanovu palaču u svoj svojoj urbanoj složenosti, u čemu je bio neumoran, dosljedan i tvrdoglavo ustrajan (KEČKEMET, 1993., 176.). Andrić je bio nepopustljiv, iako je to značilo boriti se i protiv moćnih sugrađana, a često i protiv cijeloga grada, kojima su praktični interesi bili iznad trajnih spomeničkih. Možda o Andriću najbolje govori on sam na završetku kritike Lanzine monografije Dioklecijanove palače 1855. godine: "Neprijatelj nepravdne kritike, prijatelj potpune istine i zbog nje možda previše sitničav u pitanjima kada bi se moglo štetiti umjetnosti, naškoditi znanosti i degradirati domovinu. U ispunjavanju tih presvetih obveza ne bježim ni od očekivanih nepristranih i ispravnih sudova, u svrhu potvrđivanja tih istina. Nadam se da će mi jednom biti oprostene naizgled stroge i krute moje kritike. Ako ih moja malenkost ne uspije dokazati, podnositi ću razumno suprotstavljanje, pa makar one morale biti i ispravljene. U suprotstavljanjima se bolje razvije istina i bolje objašnjava spomenik, koji time stiče veću vrijednost i veće poštivanje" (KEČKEMET, 1993., 176.-177.).

Polemika koja se vodi u dnevnom tisku ima za cilj spasiti Dioklecijanovu palaču od neprimjerene izgradnje, jer napokon ... "Ako nikakva akcija ne bude pokrenuta, uskoro više ništa neće zasluživati da bude spašeno" (Lewis Mumford).

## LITERATURA

- BULIĆ, F., KARAMAN, L.J., 1927., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb
- CAMBI, N., 2002., *Antika*, Zagreb
- GABRIČEVIĆ, B., 1962., "Decussis Dioklecijanove palače u Splitu", *VAHD* 63-64 (1961.-1962.), Split, 113.-124.
- HEBRARD, E., ZEILLER, J., 1911., *Le palais de Diocletien à Spalato*, Paris
- KEČKEMET, D., 1993., *Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1793-1866*, Split
- MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, T., McNALLY, Sh., WILKES, J., 1972., *Dioklecijanova palača I*, Split
- MARASOVIĆ, T., 1994., *Dioklecijanova palača svjetska kulturna baština Split Hrvatska*, Zagreb-Split
- McKAY, A. G., 1975., *Houses, villas and palaces in the Roman World*, Thames and Hudson, London
- McNALLY, Sh., 1989., "Introduction: State of Scholarship Diocletian's Palace", *American-Yugoslav Joint Excavations V.*, Minneapolis, 3.-43.
- NIEMANN, G., 1910., *Der Palast Diokletians in Spalato*, Beč
- PRELOG, M., 1991., "Prostorno planiranje i kulturna baština jadranske obale", *Djela I.*, Zagreb, 31.-50.
- SUIĆ, M., 1976., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb

## SUMMARY

### Reflections on the Restoration and Revitalization of Diocletian's Palace in Split

To discuss Diocletian's Palace in Split at present might appear irrelevant, but this Late Antique monument is a central monument of the entire Roman Empire. Even though Emperor Diocletian had a bad reputation for passionate construction (*cupiditas aedificandi*), he built his residence in the bay near Salona not only as a secure residence for himself and his suite, but also as a monument to tetrarchy, the state and economic reforms by which he planned to renew the magnificence of the then already shaken Empire (CAMBI, 2002, 80). Of course, it is not a palace of the actual emperor, but a reminiscence of the past and the owner's merits.

The quality and composition of the palace as a complex with an urbane character could easily be transformed into a Late Antique center and then into a medieval town. Diocletian's Palace is probably the most important historical and architectural complex of the city of Split, and its value nowadays by far surpasses local significance.

Architect Vicko Andrić, the first conservator from Split, studied at the Accademia di San Luca (1812-1816) led by sculptor Antonio Canova. Apart from his study of architecture, at the time of his stay in Rome Andrić was also dedicated to archaeology, particularly to studying and preserving antique buildings which were being excavated, preserved and scrutinized at that time in Rome. Of numerous papers and functions it should be mentioned that in 1821 he was Technical Manager of the excavations in Solin. In 1846 he made photographs of the excavation plan for the museum's director Frane Lanza.

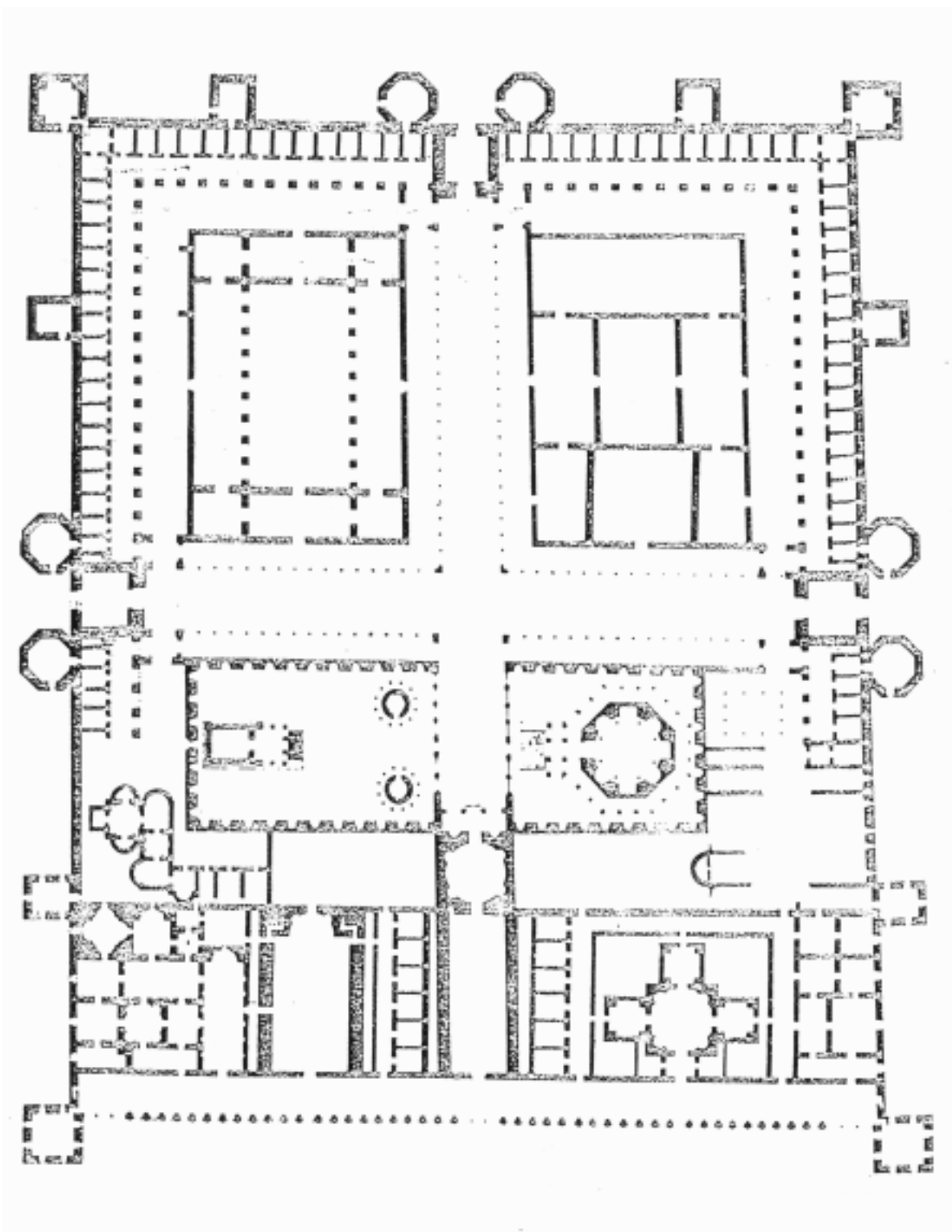
Based on an idea of Marshal Marmont, in 1857 Andrić made a project according to which the lean-to houses should have been torn down and the cellar of the Palace cleaned up. The project was not implemented due to the interests of certain citizens, differences of opinions and a lack of funds. Apart from the clean-up of the southern front of the Palace,

the project foresaw the construction of a bulky hotel, which would create the financial preconditions for the maintenance of the Palace.

Past generations took care of individual cultural monuments, especially the most valuable ones, and due to their honorable endeavors numerous buildings were preserved. Kukuljević, Kandler, Bulić, as well as Szabo and Karaman fought in the first place against the ignorance of the masses, always pointing to the historical and artistic value of the buildings. It should be pointed that only the affirmation of these values granted the threatened buildings the right to live, because only on behalf of these values could conservation and restoration works be undertaken, guided by the wish to prevent and slow down further decay and to eliminate the degradation caused by the dilapidated condition of materials, dampness, rust and worminess.

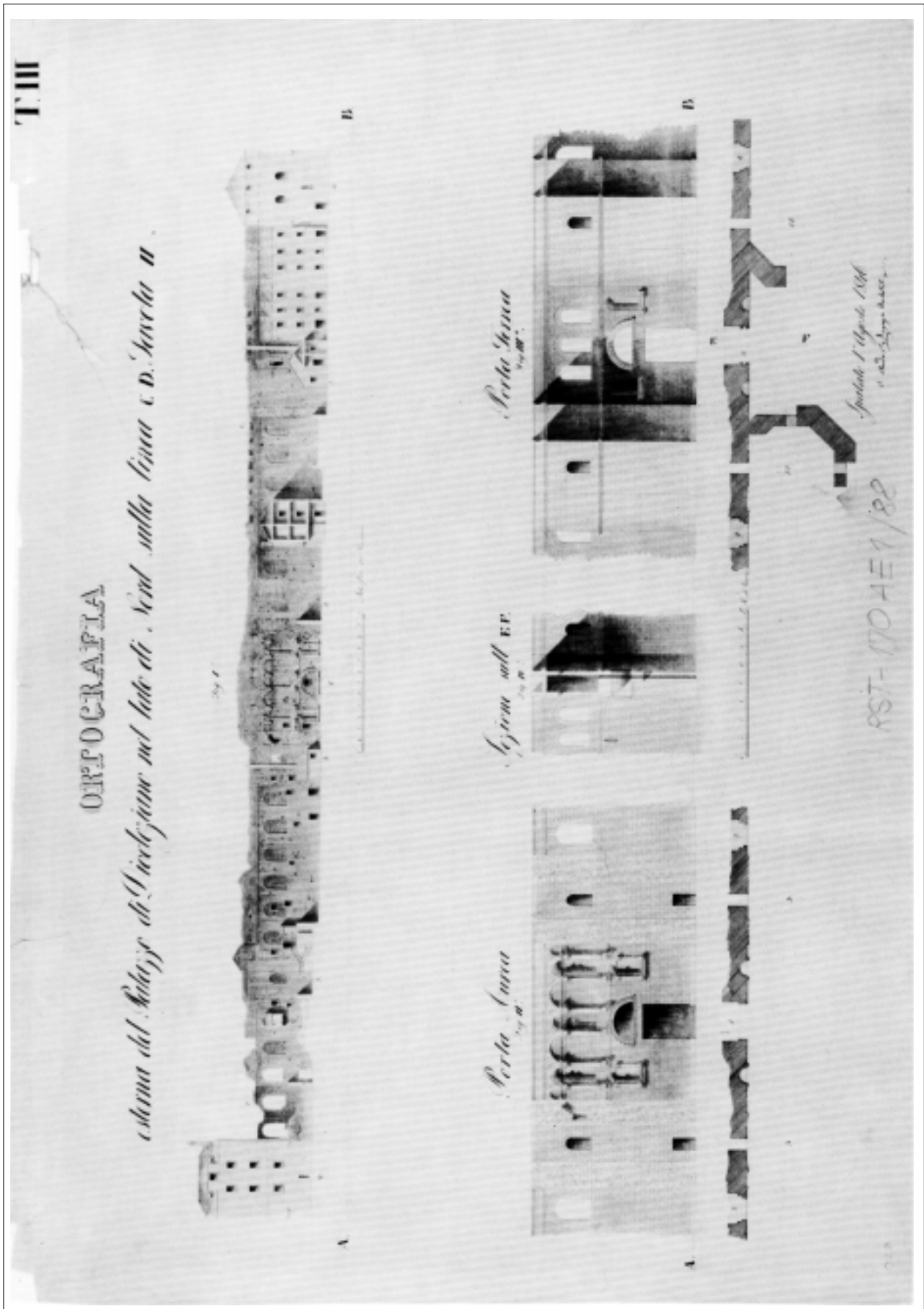
When talking about the revitalization of historic centers as well as monument facilities, the problem of their participation in present life and the interest of modern man arises. Speaking of the revitalization of historic centers that were degraded in the course of time, the most common problem is that interventions on certain buildings change their original function. The most famous and, with reference to expertise, also the best interventions undertaken at Diocletian's Palace are part of such revitalization. What we have in mind are two medieval housing facilities transformed into cultural institutions. But we can ask a question if it is a problem, whether the entire historical part of Diocletian's Palace may be revitalized in that way, by thoroughly changing the actual content of the premises? We may claim with certainty that the consequence of systematic changes to content in historical centers would lead to a new form of devastation. The revitalization of certain historical centers is impossible, unless simple housing and other content be renovated, and unless the interest of the citizens in such zones and areas be taken into consideration.

The aim of the debate that is going on in the press is to save Diocletian's Palace from inappropriate restoration, for last but not least... "If no actions are undertaken, soon there will be nothing that deserves to be saved" (Lewis Mumford).



Sl. 2. Tlocrt izvornog stanja Dioklecijanove palače (prema J. Marasoviću)

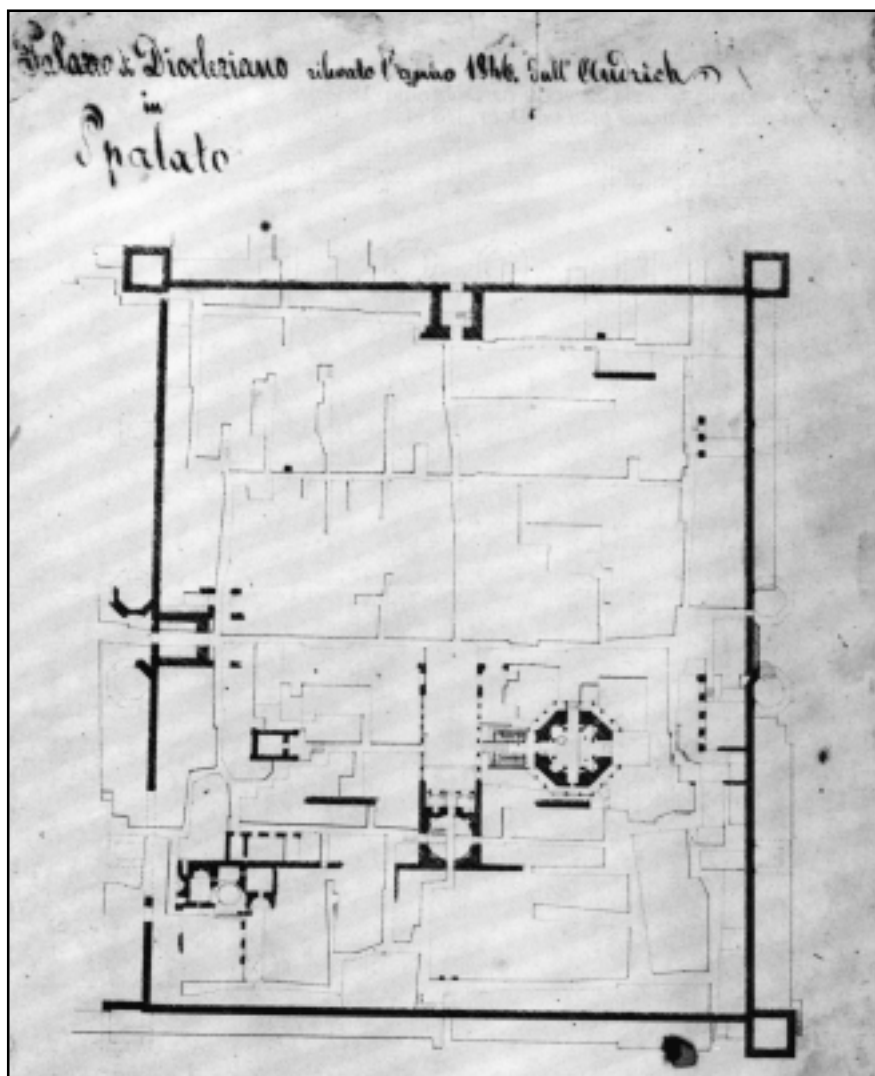
Fig. 2 Groundplan of the original Diocletian's Palace (according to J. Marasović)



Sl. 3. Sjeverno pročelje Dioklecijanove palače. Porta Aurea i Porta Ferrea, 1846.

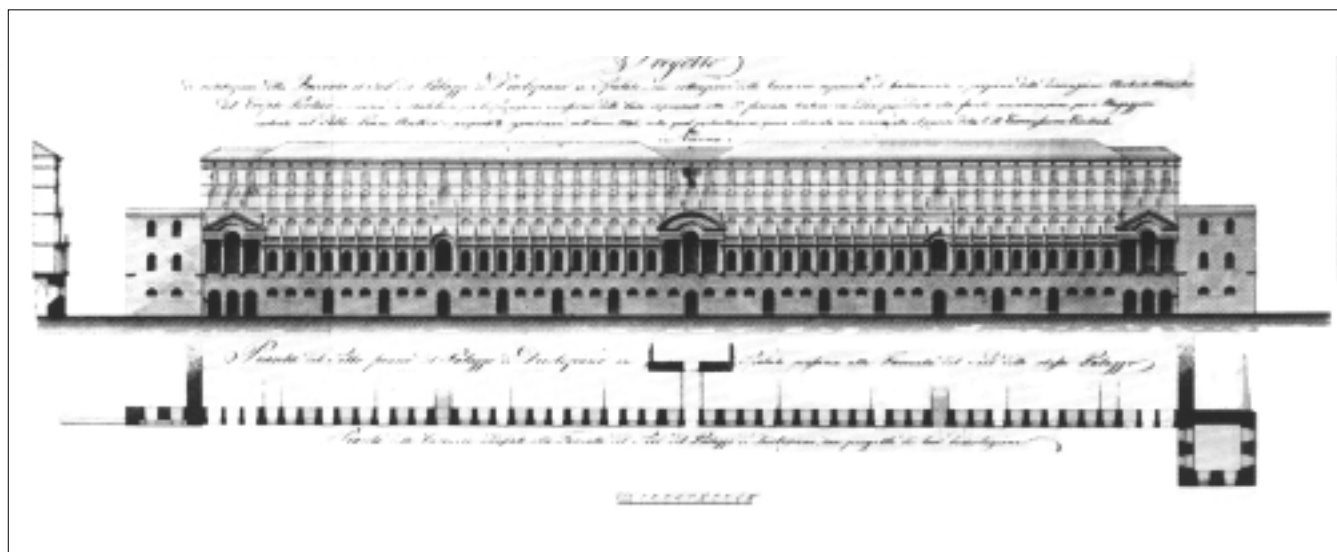
Fig. 3 Northern front of Diocletian's Palace. Porta Aurea and Porta Ferrea, 1846





Sl. 4. Antički ostaci u Dioklecijanovoj palači, 1846.

Fig. 4 Antique remains in Diocletian's Palace, 1846



Sl. 5. Rekonstrukcija južnog pročelja Dioklecijanove palače i projekt novogradnje nad njom, 1857.

Fig. 5 Reconstruction of the south front of Diocletian's Palace and project of a new building surmounting it, 1857